

Lewandowska, Ewa / Wójcik, Zbigniew

Posiedzenie Polskiego Towarzystwa Geograficznego poświęcone Aleksandrowi Czekanowskiemu

---

Kwartalnik Historii Nauki i Techniki 22/4, 866-867

1977

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej Bazhum, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych tworzonej przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie ze środków specjalnych MNiSW dzięki Wydziałowi Historycznemu Uniwersytetu Warszawskiego.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

POSIEDZENIE POLSKIEGO TOWARZYSTWA GEOGRAFICZNEGO
POŚWIĘCONE ALEKSANDROWI CZEKANOWSKIEMU

W dniu 30 października 1976 r. obchodzono 100-rocznicę zgonu wybitnego badacza Podola, Wołynia, Syberii i Estonii — Aleksandra Czekanowskiego¹. W Polsce rocznicę tę odnotowali przede wszystkim filatelisci wydając znaczek i datownik okolicznościowy. Ponadto „Przegląd Geologiczny” zamieścił specjalny artykuł biograficzny pióra Stanisława Czarnieckiego². Starania o zorganizowanie sesji naukowej poprzez Pracownię Historii Nauk Przyrodniczych Zakładu Historii Nauki, Oświaty i Techniki PAN nie dały rezultatu. Natomiast z inicjatywy doc. Ireny Geysztorowej odbyło się w dniu 2 VI 1977 r. uroczyste posiedzenie Warszawskiego Oddziału PTG dla uczczenia zasług wybitnego badacza Syberii. Poważną rangę nadawał imprezie fakt zorganizowania wystawy obrazującej skalę prac badawczych Czekanowskiego — zwłaszcza w okolicy Irkucka oraz w międzyczasy Jenisieju, Leny i Jany.

Na sesji, którą powodził prof. Jerzy Kondracki, wygłoszono 3 referaty. Doc. Irena Geysztorowa (Uniw. Warszawski) przedstawiła biografię Czekanowskiego, doc. Zbigniew Wójcik (Muzeum Ziemi PAN) ukazał jego twórczość naukową w latach 1851—1876, a doc. Marian Pulina (Uniw. Śląski) mówił o znaczeniu badań tego przyrodnika — zwłaszcza w okolicy Irkucka.

Doc. Geysztorowa, kreśląc sylwetkę Czekanowskiego zwróciła szczególną uwagę na środowisko Krzemieńca i Kijowa, w których wychowywał się. Następnie omówiła przebieg studiów w uniwersytetach w Kijowie i Dorpacie oraz pierwsze próby badań z tego okresu. Później wspomniała o zabiegach, zmierzających do uzyskania pracy, która dałaby możliwość podróży badawczej, by przedstawić dalej tragiczny epizod Powstania Styczniowego oraz zesłanie na Syberię — stała się ona dla Czekanowskiego miejscem badań na niespotykaną dotychczas skalę. Po zwolnieniu z zesłania Czekanowski osiadł na krótko w Petersburgu, pracując w Muzeum Mineralogicznym Akademii Nauk. Stąd odbył podróż naukową do Szwecji. Doskonale zapowiadający się okres pracy przerwała śmierć, która nastąpiła 30 października 1876 r. w Petersburgu.

Doc. Zbigniew Wójcik wzbogacił obraz przedstawiony przez doc. Geysztorową większą ilością szczegółów, dotyczących prac naukowych Czekanowskiego. Zwrócił uwagę, że pierwsze znane nam próby działalności naukowej (zoologicznej) Czekanowskiego pochodzą z 1851 r., gdy przyszedł badacz Syberii miał 18 lat. Przenosząc się do Dorpatu w 1855 r. zabrał ze sobą rozprawę o granitach z Wołynia oraz skamieniałości syluru podolskiego (zbiory te opracował później F. Schmidt, nadając jednemu gatunkowi nazwę *Bellorphon czekanowskii*). W Dorpacie, prowadził Czekanowski badania nad sylurem Estonii, ale nie zostały one zakończone. Kolejny okres badań związany jest już z pobytem na Syberii w latach 1865(?)—1876(?). Początkowo Czekanowski zajmował się kolekcjonerstwem w Zabajkału, a następnie w latach 1869—1872 badaniami geologicznymi (w tym m.in. złóż miki, węgla kamiennego, lazurytu) w guberni irkuckiej. Największym jego osiągnięciem z tego okresu było udokumentowanie — na podstawie kopalnej flory — wieku jurajskiego pokładów węgla, stwierdzenie wieku ruchów wznoszących góry w okolicy Bajkału, kopalnego wulkanizmu i dawnych zlodowaceń.

W latach 1872—1875 Czekanowski zorganizował 3 wielkie wyprawy na północ Syberii — penetrując doliny Jenisieju, Dolnej Tunguski, Olenioku, Leny

¹ Por. Z. Wójcik: *Uczczenie pamięci Aleksandra Czekanowskiego*. „Przegląd Geologiczny” R. 25:1977 s. 165.

² *Aleksander Piotr Czekanowski (1833—1876) w stulecie śmierci*. „Przegląd Geologiczny” 1976 nr 10; Por. artykuł A. Łaszkiewicza zamieszczony w nr 2 z 1977 r. „Kwartalnika Historii Nauki i Techniki”.

i Jany, a także docierając do Oceanu Lodowego. Zbierane podczas tych wypraw okazy zoologiczne, botaniczne i geologiczne sprzedawał Akademii Nauk. Pozwoliło to mu na pokrywanie zadłużenia zaczerpniętego na dalekie wyprawy oraz organizację dalszych badań. Największe osiągnięcia badawcze z tego okresu zostały podsumowane w dwóch dużych rozprawach, z których pierwsza — dotycząca geologii okolic Irkucka — ukazała się w 1874 r., a druga — wydana pośmiertnie w 1896 r. — stanowiła jego dziennik podróży. Wyniki badań Czekanowskiego dokumentują liczne mapy i pozostałe po nim opracowania rękopiśmienne, wydane zresztą w Irkucku w 1962 r. Referent podkreślił przede wszystkim, że główny okres twórczości Czekanowskiego na Syberii trwał mniej niż 10 lat. Był on właściwie pierwszym nowoczesnym geologiem stale pracującym w Irkucku (dlatego przewyższał swymi spostrzeżeniami osiągnięcia licznych niemieckich podróżników). Ponadto miał ogromną intuicję badawczą. Rezultaty jego prac inspirowały przede wszystkim Jana Czerskiego, który nie tylko wędrował szlakami niekiedy utartymi przez Czekanowskiego, ale rozwijał prowadzone przez niego prace (m.in. o jaskiniach, nad formowaniem się brzegu Bajkału, a także przyrodą Dalekiej Północy).

Doc. Marian Pulina miał okazję w ostatnich latach odbyć wędrowkę śladami Czekanowskiego w okolicy Irkucka. Był m.in. w mieście Czekanowsk (nad Angarą w pobliżu Bracka), na Górze Czekanowskiego (na południe od Bajkału), w jaskiniach i terenach krasowych, które badał polski przyrodnik. Referent wskazał, że odpisy rękopiśmiennych opracowań Czekanowskiego są dotychczas wykorzystywane przez geologów radzieckich, zwłaszcza w kopalniach mitych.

Ilustracją do zaprezentowanych referatów była wystawa, zorganizowana przez doc. Irenę Geysztorową i mgr Janinę Derecką. Przedstawiono na niej — na dużej mapie — szlaki wędrowek Czekanowskiego (europejskie i azjatyckie), materiały dotyczące jego tułaczki syberyjskiej, a przede wszystkim opracowania drukowane w wydawnictwach Rosyjskiego Towarzystwa Geograficznego. Szczególną grupę eksponatów stanowiły publikacje polskie i radzieckie poświęcone Czekanowskiemu; przedstawiono także jego prace — wydane pośmiertnie. Na wystawę złożyły się przede wszystkim eksponaty wypożyczone z Biblioteki Instytutu Geograficznego UW oraz materiały stanowiące własność doc. Geysztorowej i doc. Wójcika.

Referaty, a także eksponaty zgromadzone na wystawie, były ilustracją faktu, że znajomość działalności Czekanowskiego jest w Polsce (a także w Związku Radzieckim) bardzo skromna. Co więcej z działalnością tą związane są liczne legendy (np. o specjalnej opiece Rosyjskiego Towarzystwa Geograficznego nad polskimi zesłańcami). Dotychczas nie przeprowadzono jednak studiów porównujących dorobek naukowy Czekanowskiego z jego poprzednikami (m.in. z A. von Humboldtem, C. von Cottą), ani z następcami (zwłaszcza J. Czerskim). Nie mamy także szerszego rozeznania na temat roli badań Czekanowskiego w geologii rosyjskiej w drugiej połowie XIX w.

Sesja ujawniła potrzebę przeprowadzenia tego typu badań. Można zatem mieć nadzieję, że w niedalekiej przyszłości zostanie opracowana polska monografia dorobku naukowego Czekanowskiego, która będzie dotyczyć jego działalności na wszystkich terenach Podola, Wołynia, Estonii i Syberii.

Ewa Lewandowska, Zbigniew Wójcik

NOWE MEDALE STASZICOWSKIE

Najstarszy z przypisywanych Staszicowi medali związany jest z jubileuszem założonej w 1817 r. „Huty Aleksandra” w Białogonie. Znajdujące się na nim słowa: „I kruszcom polskim zajaśniało Słońce” mają być autorstwa Staszica, a wybity na nich rok 1817 uważany jest za rok emisji. Z treści tzw. *Kroniki*